

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Факультет хореографічного мистецтва
Кафедра народної хореографії

НАРОДНИЙ КОСТЮМ

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО
КОСТЮМУ

Навчально-методичні матеріали
для студентів факультету хореографічного мистецтва,
що навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Бакалавр»
галузь знань 02 Культура і мистецтво, спеціальність 024 Хореографія,
освітня програма Народна хореографія

Харків, ХДАК, 2021

УДК 321(=161.2)(073)
Х98

Друкується за рішенням ради факультету
хореографічного мистецтва
(протокол № 9 від 22 березня 2021 року)

Рекомендовано кафедрою народної хореографії
(протокол № 13 від 15 березня 2021 року)

Рецензент

Островська Каріна Володимирівна – заслужений працівник культури України, завідувач кафедри народної хореографії факультету хореографічного мистецтва Харківської державної академії культури, доцент.

Укладач

О. М. Курдупова, старший викладач

Народний костюм. Художні особливості українського народного костюму: навчально-методичні матеріали для

Х98 студентів факультету хореографічного мистецтва, що навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Бакалавр», галузь знань 02 Культура і мистецтво, спеціальність 024 Хореографія, Освітньої програми Народна хореографія / Харк. держ. акад. культури; уклад. О. М. Курдупова. – Харків: ХДАК, 2021. – 22 с.

Робота складається з переліку та опису художніх виразних засобів українського народного костюму. Наданий матеріал допоможе студентам у поглибленому вивченні національного українського костюму, а також стане в нагоді при самостійній роботі по створенню ескізу костюму для народно-сценічного танцю.

УДК 391(=161.2)(073)

© Харківська державна академія культури, 2021
© Курдупова О. М., 2021

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО КОСТЮМУ

Одяг народу тісно пов'язаний з його історією. Кожен народ має своє неповторне індивідуальне обличчя як у духовній культурі, так і в побуті. Ця індивідуальність знайшла своє відображення і в традиційному народному одязі, який формувався протягом багатьох століть. Одяг завжди був відображенням світогляду окремої людини, нації, суспільства, демонстрував відношення людей до різних зовнішніх явищ, залежав від звичаїв, обрядів, вірувань і т.п. Крім цього, в одязі втілювались та втілюються зараз художньо-естетичні погляди і смаки людей, що робить одяг ваговою частиною прикладного мистецтва.

У процесі свого розвитку одяг видозмінювався, в його зовнішній вигляд привносились нові елементи, і поступово складався найбільш зручний варіант костюму, який найкращим чином відповідав не тільки природно-кліматичним умовам, призначенню і т.п., але і національному характеру певного народу.

Художні особливості народного костюму завжди були тісно пов'язані з його функціями. І саме функції певним чином визначали художнє оформлення національного одягу. Захисна функція безпосередньо пов'язана з географічними та кліматичними особливостями конкретної країни. Естетична функція залежить від певних уявлень людей про красу людини. Кожна історична епоха пропонувала свій естетичний ідеал краси і за допомогою одягу прагнула наблизити тіло людини до цього ідеалу. Етнічна функція – характеризується проявом в одязі певних ознак, притаманних тієї чи іншій етнічній групі або національності. Соціальна функція – розвивалася в процесі соціально-економічної еволюції суспільства, пов'язана вона з появою класів і майнового розшарування суспільства. Статевовікова функція – пов'язана не тільки з фізіологією людського тіла, а й з характером діяльності різних за віком і статтю людей і відповідно – з їх становищем у суспільстві. І найбільш

цікава і незвична для сучасної людини функція – магічна (талісманна, охоронна) відображала світогляд первісної людини, «допомагала» людям в боротьбі з незрозумілими силами природи. Особливо стійкою ця функція була тому, що одяг безпосередньо пов'язаний з тілом людини, яке, за давньою уявою людей, є носієм або провідником магічної сили. Магічна функція, яка простежується в народному одязі протягом майже всієї його історії, свідчить про дуже давнє походження тих чи інших елементів костюму. Наприклад, жіночі головні убори. Майже у всіх народів вони виконували магічну, охоронну функцію. Люди усвідомлювали, що саме «головою» вони розуміють навколишній світ і впливають на нього, в тому числі і на свідомість, психіку, духовний світ інших людей. Тому за допомогою головних уборів вони прагнули захистити себе від злих чар. Такими оберегами слугували, зокрема, стрічки, вінки з квітів в українському народному вбранні.

Дуже красивим та надзвичайно цікавим для вивчення є український костюм, який протягом довгої історії свого існування багато разів змінювався, але головні естетичні критерії завжди залишалися.

Характерною рисою українського одягу є його декоративна мальовничість, яка віддзеркалює високий рівень культури, володіння різними технологіями виробництва матеріалів та оздоблення.

Художня своєрідність, естетична і функціональна довершеність традиційного костюма українців можуть бути розкриті лише за умови комплексного дослідження художніх особливостей та засобів, видів, способів і технік декорування одягу, а також композиційних прийомів об'єднання елементів убрання в цілісний комплекс.

Під час вивчення та аналізування національного одягу завжди розглядають виразні засоби костюму, що одночасно виступають у якості етнографічних ознак. Тобто таких ознак, які відрізняють костюм однієї національності від іншої. При цьому ці етнографічні ознаки національного костюму є не тільки виразними засобами, а ще і художніми особливостями

традиційного одягу. Поняття «художні особливості традиційного костюма» включає в себе такі складові:

1. Естетичні властивості матеріалів одягу: колір та його художньо-емоційне сприйняття; барвники; народні прийоми фарбування; поєднання різнохарактерних та різнофактурних матеріалів як художній засіб; народні способи орнаменталізації тканин: декоративне ткання, вибійка, вишивка.

2. Прийоми формоутворення основних компонентів убрання; крій, пропорції.

3. Способи нанесення декору безпосередньо на одяг (нашивні прикраси).

4. Орнаментальні мотиви та колорит оздоблення.

5. Розміщення декору.

6. Народні композиційні прийоми створення комплексів одягу; способи поєднання та носіння компонентів убрання.

Аналіз перелічених складових в їхньому тісному взаємозв'язку дає змогу простежити динаміку розвитку народних художніх прийомів, хід творчих пошуків народних майстрів, викликані змінами у традиційній культурі, пов'язаними з конкретними історичними подіями, соціально-економічними перетвореннями в суспільстві, які не могли не позначитися на зміні естетичних уявлень.

1. Естетичні властивості матеріалів одягу.

Колір та його художньо-емоційне сприйняття; барвники; народні прийоми фарбування.

Важливою етнічною, соціальною, естетичною ознакою був колір матеріалів, котрі використовувалися для народного одягу. Виконуючи декоративну функцію, колір, як і орнамент, виступав засобом вираження народного світогляду, психології, смаку, підкреслював буденність або святковість одягу. Колір був своєрідною образною мовою, втілюючи поняття чистоти, благородства, сили, довголіття, родючості, символізував людські почуття. Колір народного одягу перебував у гармонії з навколишньою

природою, відбиваючи такі усталені уявлення, пов'язані з нею, як білий світ, червоне сонце, чорна ніч і т. ін.

У давньослов'янському одязі найпоширенішими були білий колір і різні відтінки червоного – червлений, багряний.

Основне тло у традиційному костюмі українців – натуральні кольори саморобних матеріалів. Кольорову тканину та прядиво селяни одержували або самі, фарбуючи їх у домашніх умовах, або ж, віддаючи ремісникам (красильникам, синильникам, вибійникам, дубильникам).

Із домотканого валяного сукна натуральних білого, сірого або чорного кольорів шили верхній одяг. Колір сукна визначався місцевими традиціями, залежав від призначення одягу та певною мірою зумовлювався породою овець. Найціннішим вважалося сукно з білої спеціально митої вовни. З такого сукна шили нарядні жіночі свити на всій території Середньої Наддніпрянщини, юпки на Лівобережжі, куцини і латухи на Поліссі, гуглі в західних областях. Чорний колір навіть зовсім нового пояркового сукна мав коричневий відтінок, а після недовгого носіння поступово прибирав більш світлі тони. Таке сукно використовувалося для чоловічого верхнього одягу типу свити, гуньки, манти, чуги.

Натуральний білий колір овчини для нагольних кожухів характерний для всієї України. Разом із тим широко побутували кожухи, пофарбовані шляхом дублення (обробка корою дуба) у різні відтінки коричневого. Основними кольорами хутра були чорний та коричневий. Сіре хутро використовували для прикрашення кожухів переважно на території Київщини.

На Центральній Київщині, Чернігівщині та Полтавщині вживали фарбовану шкіру. З червоної та жовтої шкіри – сап'яну з шили жіночі чоботи, нею прикрашали (обшивали, використовували для аплікації) кожухи.

Пофарбоване у різні кольори саморобне прядиво застосовували для багатоколірних орнаментованих тканин, поясів, а також для оздоблення (вишивальні нитки, шнури, тасьма, китиці). Фарбники були місцеві,

натуральні, рідше куповані, привізні. За природні фарбники правили комахи (кошениль, червець), настої кори, трав, плодів, листя та пелюсток квітів із додаванням хлібного квасу та деяких доступних хімікатів – мідного купоросу, квасців тощо.

Починаючи з другої половини XIX ст. натуральні природні фарбники поступово замінюються аніліновими, що суттєво вплинуло на кольори однотонних та узорних тканин і вишивок. Проте з переходом на фабричні матеріали колір залишається важливою етнолокальною ознакою.

Поєднання різнохарактерних та різнофактурних матеріалів
як художній засіб.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в українському народному одязі поєднувалися різні за структурою, кольором та малюнком матеріали – як саморобні, так і промислового виробництва, – що створювало неповторний зоровий ефект.

Структурно-художні особливості саморобних матеріалів залежали від обробки сировини, від фарбників, а також способів прядіння, в'язання, плетіння, ткання. Поряд із саморобними особливе місце в народному одязі займали матеріали, що завозилися з інших країн, або ж місцевого виробництва. Дорогі привізні тканини майже до другої половини XIX ст. слугували для оздоблення селянського одягу або використовувалися для окремих елементів святкового комплексу (керсеток, запасок, очіпків).

Народні способи орнаментативної тканин.

Колір і фактура саморобних матеріалів були виразним тлом для різних видів, технік і прийомів народного декорування. Однотонні тканини органічно сполучалися з орнаментованими. Матеріали, мотиви, колористика, техніка виконання, розміщення орнаменту нерозривно пов'язані з елементами одягу, що прикрашався, його функціональним призначенням тощо.

Український одяг декорувався різноманітними способами: тканням, вибіркою, вишивкою, нашивками.

Три перших способи пов'язані з нанесенням орнаменту на тканину.

Декоративне ткання.

Важливе місце в декоруванні вбрання належало узорним тканинам. Особливою красою візерунку, багатством колориту визначалися плахти, які слугували святковим поясним одягом жінок Середньої Наддніпрянщини.

Клітчастий узор плахти виходив унаслідок переплетення поздовжніх смуг основи і поперечних – утка. Плахти ткали двома основними способами: човниковою технікою (Чернігівщина) і перебором (Київщина та Полтавщина). Орнаментальні мотиви завжди були геометричні: ромб (часто з чотирма вписаними в нього маленькими ромбиками), восьмипелюсткова зірка, трикутники, геометризована восьмипелюсткова розетка і т. п.

В художньому вирішенні плахт важливе місце належало кольору. Характерна особливість плахтових тканин – гармонійне поєднання кольорів: червоного з білим, жовтим, синім, синього з білим, жовтим і т. д. У плахтах для дівчат та молодиць переважав яскравий фон (червоний, малиновий, бордовий). Такі плахти називалися червонятки. Жінки похилого віку віддавали перевагу плахтам стриманих тонів. Їхнє поле було синє або чорне, а орнаментальні мотиви – жовтими чи білими (чорнятки, синятки).

Ще більшою привабливістю визначалися смугасті тканини. Зразки використання смугастих тканин – гуцульські запаски та обгортки, подністровські опинки, горботки, фоти, волинські спідниці-літники. Крім поясного одягу, смугастий орнамент присутній на так званих старовіських хустках, які виготовлялися на Волині та Покутті.

Вибійка.

Серед узорних тканин особливе місце належало вибійці, яка була поширена в Україні у XVIII – першій чверті XX ст. Вибійчасті тканини виготовляли вдома, на ярмарках чи в селах майстри-вибійники. У західних областях їх називали маляр, мальовники, димкарі, друкарі. Вибійка виконувалася двома техніками: верхнього і резервного (кубового) вибивання; іноді застосовували комбінації обох технік.

Для виготовлення вибійки необхідні були різьблені з обох боків дошки, шкіряні подушечки (грибки, толочки), якими наносили фарбу, розтерту на олії, а також валок чи палиця. Дрібні мотиви орнаменту вибивали за допомогою металевих пластинок чи цвяшків, які вставляли в дошку.

Простішою і більш давньою була техніка верхнього вибивання, при якій різьблену дошку, змазану фарбою, накладали на полотно. Зверху її придавлювали іншою дошкою та били довбенькою або качали валиком, аби «взялася» фарба.

Рідше виготовляли вибійку резервною (кубовою) технікою. При цьому використовували не фарбу, а спеціальну масу (набійку, вапно). Нанесена на полотно за допомогою різьблених дощок, вона оберігала тканину від фарби (місця, покриті вапном, залишалися білими). Друга назва цієї техніки виникла тому, що фарбування тканини відбувалося у великих бочках – кубах.

Орнамент вибійок був геометричний, рослинний, рідше – анімалістичний. Геометричний орнамент складався з поздовжніх смуг (рівних, ламаних, хвилястих), ромбів, овалів, зубців, коліщат, шестикутних зірок, квадратів і т. п. Ці мотиви мали назви: полосатка, полосатка у дві смужки, зернятка, горошок, баньки, вовчі зуби, клинці з кривулькою.

Рослинний орнамент складався з листя, стебел, квітів. Ці мотиви називалися: квіточки, чічки, галузання, на пшеничку, на перець, сливки, кружальця, барвінкя. Часто рослинний орнамент поєднувався з геометричним.

Вишивка.

Локальні особливості були характерні і для численних технік вишивки, які здавна були поширені в Україні. Одяг оздоблювали головним чином лічильними техніками, які передбачали точний підрахунок ниток. Такими були занизування, настилування, низинка, набирування, мережка та ін.

Однією з найдавніших технік вишивки було занизування (інші назви – напрутяганки, заволокання, заволоканє, підволікання), яке повністю імітувало узорне перебірне ткацтво. Особливість цієї техніки в тому, що узор

вишивався справа наліво відразу по всій ширині полотна і був двостороннім (якщо з одного боку він виходив червоним, то з другого – білим). Узори, вишиті занизуванням, суворо геометричні: ромби, хрести, ламані лінії, восьмипелюсткові розетки та ін. Ареал поширення занизування – Волинь і Полісся.

На значній території України було поширене настилування (інші назви – лиштва, стелення, гладя). Це точна вишивка, краса якої полягає в бездоганному ритмі рисунка, в чіткості виконання. Настилування робили паралельними стібками, розділеними однією ниткою. Оскільки вишивальна нитка була товщою від нитки полотна, виникав опуклий рельєфний узор. Настилування було найбільш поширене на Полтавщині, Чернігівщині, Півдні України, побутувало воно також на Київщині, Поділлі, Волині, в Галичині та на Закарпатті.

По всій Україні застосовувалася техніка мережки (митниця, цирка, решітка), яка, крім декоративної, виконувала утилітарну функцію – зшивання швів. Для мережки у певній частині одягу висмикували горизонтальні нитки залежно від ширини узору. Найпростішою формою мережки був прутик, який одночасно підшивав рубець і утворював ряд дірочок. Мережки вишивали в основному нитками білого чи сірого кольору, а на Буковині та Поділлі – ще й жовтого.

Для зшивання окремих частин одягу в чоловічих та жіночих сорочках, у плахтах вживали техніку змережування. Деякі різновиди змережування, крім практичного, мали й декоративне значення.

Близькою до вирізування за декоративним ефектом і способом виконання була техніка виколювання (колення), поширена в основному на Чернігівщині, Покутті, а спорадично – по всій Україні. Внаслідок проколювання в полотні дірочок і обметання їх по колу відповідним швом утворювалася легка ажурна вишивка. Узори, виконані виколюванням, як і вирізуванням, – геометричні.

Однією з давніх і розповсюджених технік вишивання була низинка (низь, низя), яка побутувала на Поділлі, в Галичині та на Закарпатті. Нею вишивали узор із виворітного боку, при цьому вишивальна нитка лягала паралельно основі полотна. Внаслідок виходив двосторонній узор, як і при занизуванні. Вишивка низинкою вирізнялася чіткістю плаского узору і бездоганністю виконання. Нитки для неї вживали бавовняні (Поділля, Галичина) та вовняні (Закарпаття). На Поділлі переважала низинка, виконана червоними і чорними нитками.

До лічильних вишивок належало набирування, поширене на Київщині та Чернігівщині. Шилося набирування зліва направо дрібними стібками, які стелилися паралельно горизонтальним ниткам тканини. На голку набирали парну кількість ниток, кожен наступний стібок клали правіше на віддалі, яка дорівнювала половині довжини стібка. Узори завжди геометричні: різноманітні модифікації ромба, ламані лінії, трикутники тощо.

Наприкінці XIX ст. по всій Україні поширилася вишивка хрестиком, яка витіснила трудомісткі вишивальні техніки. Хрестиком оздоблювали жіночі й чоловічі сорочки, запаски та білі полотняні спідниці-фартухи (на Бойківщині), головні убори – хустки та чепці. Орнаментальні мотиви, виконані хрестиком, були геометричні та рослинні (натуралістичні й стилізовані).

В Галичині була поширена техніка під назвою городоцький шов – від містечка Городок поблизу Львова. Це поєднання техніки двобічного петельчастого шва, яким виконані орнаментальні мотиви (вужики), і гладі, котрою вишивали круглі чи напівкруглі місяці та півмісяці. Композиція узору, вишитого городоцьким швом, лінійна. Колорит вишивки – червоний та білий, іноді з незначним вкрапленням чорного кольору.

У бойків була поширена вишивка по брижах, тобто на дрібних густих зборах. В основному вона вживалася для оздоблення чоловічих та жіночих сорочок, а також спідниць-фартухів.

Вільна гладь (гаптування) застосовувалася по всій Україні переважно для декорування суконного, полотняного та хутряного одягу (сорочок, хусток, свит, кабатів, бунд, кожухів, дівочих стрічок). Поверхню узору густо зашивали паралельними стібками вовняними чи бавовняними нитками, в результаті чого він виходив дещо опуклим.

Характерною рисою української вишивки було поєднання кількох технік одночасно. Це свідчить про те, що народні майстрині добре знали і вміло використовували особливості тієї чи іншої техніки, а також властивості вовняних чи бавовняних ниток.

2. Прийоми формоутворення основних компонентів убрання; крій, пропорції.

Структура тканин та їхнє забарвлення тісно пов'язані з формою народного вбрання. Формоутворення окремих елементів одягу поруч із виконанням суто утилітарних функцій було й важливим художнім засобом.

В українському традиційному одязі поєднувалися різні способи формоутворення вбрання – за допомогою незшитих, а також зшитих кроєних форм. Майже на всій території України збереглися давні види незшитого або частково зшитого поясного вбрання у вигляді прямокутних шматків саморобної тканини, що трималися на стані за допомогою зав'язок, поясів. Зшивання прямокутних шматків тканини та їх призбирування для утворення форми характерні для спідниць із домотканої, а пізніше фабричної тканини.

Крій традиційних українських сорочок розвивався за рахунок різних способів з'єднання полотнищ тканини в плечах, через що виділяються чотири основних типи сорочок: тунікоподібна, з плечовою вставкою, з суцільним рукавом і на кокетці. Сорочка з плечовою вставкою мала ще підтипи: зі вставкою, пришитою по основі або по підканню стану.

Важливого значення в народному костюмі надавалося і знаходженню пропорцій. Традиційні співвідношення загальної довжини, форми та пропорцій окремих елементів одягу пов'язані з особливостями природно-

кліматичних умов, господарською діяльністю місцевого населення, з призначенням одягу.

Прикладом багатства форм і пропорцій може бути безрукавний нагрудний одяг. Укорочені прямоспинні форми зберігалися навіть у ХХ ст. в хутряних безрукавках західних областей України (кептарях, камізолях, бундах). На Наддніпрянщині з другої половини ХІХ ст. значного поширення набула безрукавка з фабричної тканини – керсетка, яка в різних місцевостях мала свою довжину, пропорції, оздоблення. Різноманітність довжини і пропорцій була характерна і для верхнього зимового та осінньо-весняного традиційного одягу.

3. Способи нанесення декору безпосередньо на одяг (нашивні прикраси)

Велике значення в художньому оформленні українського костюму мали різні види оздоблення, що наносилися на окремі елементи вже зшитого одягу. Це орнаментальні нашивки (аплікація), обшивки, нашивні збори, ручні та машинні шви тощо. Характер оздоблення залежав від виду одягу (натільний, поясний, нагрудний, верхній), його призначення (повсякденний, святковий, обрядовий), віку, сімейного, майнового, соціального становища власника.

Як матеріал для оздоблення використо-вувалися нитки, тасьма, оксамит, мереживо, шнурки, стрічки, шкіра, хутро. Лляними, конопляними, шовковими і вовняними нитками вишивали, а з часом обстрочували різні компоненти костюма. Із вовняних ниток робили китиці для оздоблення верхнього одягу, а також китиці, які пришивали до поясів.

Різноманітна за якістю, шириною, формою, малюнком тасьма (обшивка) вживалася для завершення країв нагрудного верхнього або зшитого поясного одягу. Вузька тасьма, а пізніше фабричний в'юнчик (кіска, косник, сімка) були яскравого кольору і створювали не тільки лінійну, а й складнішу орнаментальну композицію, оздоблюючи керсетки, юпки, кожухи Середньої Наддніпрянщини та Поділля.

Бавовняний оксамит (плис), сатин та інші фабричні тканини були поширеним матеріалом для оформлення. Нашивками з плису оздоблювали різні види нагрудного верхнього і зшитого поясного одягу.

Шкірою, різнокольоровим сап'яном, сукном обшивали верхній зимовий, рідше осінньо-весняний одяг. Барвисті суконні нашивки розміщували у верхній частині клинів (у свитах), на юпках та кожухах. Щодо кожухів широко вживалося овече хутро, яке виступало як виразний прийом художнього завершення одягу. Із нього робили коміри, манжети, ним обшивали поли і поділ.

Аплікація, поширена в селах Середньої Наддніпрянщини, Південно-Західного Поділля та в Карпатах, виконувалася зі шкіри, різнокольорового сап'яну, плису, сукна, шовку та інших матеріалів, шматочки або смужки яких нашивалися на одяг, створюючи певний малюнок.

Аплікація сукном переважала на Бойківщині. Сукном червоного, жовтого, зеленого кольорів оздоблювали коричневі сіряки, вдало поєднуючи колір одягу з кольором прикрас. Розміщення аплікації традиційне: на зборах (крилах), полах, рукавах, кишенях; орнаментальні мотиви – геометричні: трикутники, коліщата та ін. На Буковині аплікацією сукном прикрашали кожухи – на стані, рукавах, грудях.

Велику роль в художньому вирішенні, народного одягу відігравало оздоблення і свит, сердаків, петиків, суконних і шкіряних безрукавок шнуром (шнуркування, шемерування). Колір шнурів гармонійно, поєднувався з кольором сукна чи шкіри: червоний, оранжевий – з білим, сірим чи коричневим; чорний – з білим і сірим; зелений, червоний – із білим. Рідше вживали шнури синього кольору. В гірських районах Львівщини білими шнурами на смужці червоного сукна оздоблювали одяг коричневого кольору – лейбики, сіряки, гуньки. Найбільше поширення мало шнуркування на Поділлі та в Галичині, особливо в Карпатах.

4. Орнаментальні мотиви та колорит оздоблення

Загалом для традиційного українського костюма характерні геометричні та рослинні мотиви орнаменту.

Розвиток орнаментального малюнка від елементарних форм до більш складних в історичному і територіальному аспектах простежується з півночі на південь. На півночі побутував найдавніший монохромний геометричний орнамент. На Південно-Західному Поділлі та в Карпатах (у гуцулів) геометричні мотиви ускладнювалися завдяки як графічній побудові, так і поліхромії. Рослинні мотиви, поширені на Середній Наддніпрянщині, а також на Лемківщині, вирізнялися композиційною побудовою, технікою виконання, колоритом.

Орнаментальні мотиви тканин і вишивки, які склалися протягом століть, були віддзеркаленням оточуючого світу. Про це свідчать народні назви геометричного і рослинного орнаменту: сонечка, оленячі ріжки, жаб'ячі очі, жучки, зозулі, грабельки, гребінки, дубові листочки, огірочки, жолудь, хмелик, ведмежа лапа, човник, зірка, рожа, кружки, віконця, церковця та ін.

Найпростіший орнаментальний мотив – лінійно-геометричний, обумовлений технікою ткацтва. Він був поширений в усій Україні, але найбільше побутував на Волині та Поліссі.

В українській орнаментиці досить часто присутній мотив ромба. Найпростіша його форма, квадрат, поставлений на кут, іноді ромби бували витягнутими в горизонтальному чи вертикальному напрямку. Такий декор характерний для північної частини України. Ромбовидні мотиви прикрашали жіночі та чоловічі сорочки, запаски, пояси, ткані кінці переміток (переміткові забори) та ін.

З-поміж геометричних узорів виділялися зірко- та хрестоподібні. Серед перших була поширена розетка з восьми витягнутих паралелограмів, які з'єднувалися попарно. Як додаткові орнаментальні мотиви часто виступали половинки восьмипелюсткових розеток. Ціла восьмипелюсткова розетка була основою орнаменту або вписувалася в ромб. У цілому мотиви ромба, хреста,

свастики, восьмипелюсткової розетки належать до найдавніших в орнаментиці – не тільки українців, а й багатьох інших народів світу.

Крім геометричного, значну роль у декоруванні традиційного одягу виконував рослинний орнамент. У жіночих сорочках Середньої Наддніпрянщини, Буковини, частково Волині та Поділля був поширений сильно геометризований мотив дерева: від уставки вертикальними рядами тягнуться гілки листків, квітів, а також хмелю й винограду. Причому в наддніпрянських, подільських та буковинських сорочках гілки завжди спрямовані вгору, а у волинських – додолу.

З початком XX ст. на Середній Наддніпрянщині, Волині, частково на Поділлі та Буковині почали поширюватися натуралістичні зображення квітів, листя, пуп'янків, якими декорували чоловічі та жіночі сорочки. Головними мотивами найчастіше виступали рожа (сентифолія), а також гвоздика, виноград, дубове листя.

Значно рідше, ніж геометричні й рослинні, траплялися в орнаментациї зооморфні мотиви. Це зображення птахів, якими оздоблювали жіночі сорочки та запаски на Закарпатті й Буковині.

Для вишивки були характерні лінійна, шахова і вільна композиції орнаментальних мотивів, для нашивних прикрас – лінійна і вільна.

При лінійній композиції геометричні та рослинні мотиви чи їх комбінації, ритмічно повторюючись, утворювали смугу узору, яка з обох боків обрамлялася пружком чи косичкою.

Орнаментальні мотиви komponувалися також у шаховому порядку, часто в ромбічній сітці. Такі композиції характерні для жіночих і чоловічих сорочок Полісся, Середньої Наддніпрянщини, Поділля, Карпат. Подекуди в оздобленні рукавів сорочок поєднувалися лінійна і шахова композиції орнаменту: на вставці була смуга узору, а на рукавах у шаховому порядку розміщувалися окремі мотиви вставки – так звані одскочки.

Композиція рослинних орнаментальних мотивів була вільна, найчастіше букетна, її застосовували для оформлення кожухів, шкіряних безрукавок, свит, жіночих юпок, очіпків, дівочих стрічок та ін.

Щодо колориту, то він завжди відігравав важливу роль як засіб емоційного впливу.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. на Чернігівщині та Полтавщині переважала монохромна орнаментация жіночих сорочок. Вона була характерна і для правобережного Полісся. Але монохромія була різною на Правобережжі й Лівобережжі. У першому випадку превалював червоний колір, у другому – вишивання біллю або трохи підфарбованими у різні відтінки лляними нитками.

Для Київщини, Черкащини, частково Поділля характерна двокольорова червоно-чорна вишивка; до цих кольорів іноді додавався третій – жовтий або зелений. Від Південно-Західного Поділля починався ареал поліхромії, котрий поширювався на захід. У поліхромному вишиванні наддністрянського Поділля та Гуцульщини була червоно-чорна основа, що пов'язує його з вишивкою Центральної Київщини. Лівобережна частина Середньої Наддніпрянщини визначалася стриманістю колориту. Вишивки побудовані на тональних співвідношеннях шиття біллю, синюватою чи сірою невідбіленою ниткою. Вишивка білими нитками побутувала й на Херсонщині, Поділлі, траплялася на Волині, Покутті та в Закарпатті.

У карпатських горян однокольорові вишивки (білі, чорні або червоні) збереглися до початку ХХ ст. в буденному та поховальному одязі. Згодом у колориті вишивки монохромність витісняється поліхромністю із застосуванням червоних, оранжевих, зелених, жовтих і чорних ниток.

Багатством колориту вирізнявся одяг Північної Буковини. Важливу роль в його оздобленні відігравали металеві пластинки – лелітки, різнокольоровий бісер, золота чи срібна нитка, що урізноманітнювало кольорову гаму, робило її більш насиченою.

У Закарпатті за колоритом оздоблення одягу виділялися три типи: монохромний, двокольоровий та поліхромний.

В колориті одягу Півдня України було багато спільного з Середньою Наддніпрянщиною та Поділлям. У цьому регіоні швидше, ніж будь-де, почала поширюватися поліхромія в оздобленні одягу.

5. Розміщення декору

Протягом усієї історії розвитку народного одягу успадковувалися й принципи розміщення оздоблення. Прикраси (зйомні та нашивні) виконували в давнину не стільки естетичну, скільки магічну роль. Із цим певною мірою пов'язане і їх розміщення. Так, орнамент, на думку деяких дослідників, розташовувався там, де відкривався доступ до тіла, а саме – в низах рукавів, на горловині або комірці, подолі або полах одягу. Можна припустити, що функція стародавніх шийних прикрас поступово перейшла на вишивку горловини, коміра, грудей сорочок; функція прикрас зап'ястя рук – на вишивку низів рукавів тощо.

З-поміж усіх видів одягу найбільше прикрашали сорочки. Основне декоративне навантаження припадало на рукави – горизонтальні смуги узору на вставках. У жіночих сорочках Південної Київщини, Поділля та Закарпаття, де побутували безуставкові варіанти, вишивка розміщувалася на плечах.

На більшості території України оздоблювали рукави нижче вставки. На Середній Наддніпрянщині та Слобожанщині рукави жіночих сорочок прикрашали орнаментальними мотивами, розміщеними в шаховому порядку. На Правобережжі, Волині та Поліссі узор мав вигляд поздовжніх або поперечних смуг у нижній частині рукава.

Багатством оздоблення визначалися сорочки Північної Буковини та Південно-Західного Поділля. Як правило, в цих районах прикрашали весь рукав: уставку, під уставкою, від неї навскіс чи вертикально тягнулися смуги до манжетів.

Комір сорочок орнаментували скрізь, за винятком хіба що тих районів, де його не було (Полтавщина, Південно-Західне Поділля, Буковина).

У сорочках, які «виглядали» з-під поясного одягу, низ (пелена, лиштва) обов'язково оздоблювався горизонтальною смугою.

У подільських, покутських і буковинських селах жіночі сорочки були оздоблені на спині та грудях вертикальними смугами – погрудками.

Характер декорування чоловічих сорочок значною мірою залежав від крою, а також віку власника. Найбільше прикрашали, переважно вишивкою, парубочькі сорочки; стриманішими були сорочки літніх чоловіків. В уставкових чоловічих сорочках, поширених та Середній Наддніпрянщині, оздоблювали стоячий чи виложистий комір, уставки, а також чохла чи низи широких рукавів. Безуставкові сорочки вишивали на грудях, комірці, кінцях широких рукавів та на плечах, по лінії вшивання рукава.

На початку XX ст. в центральних областях та на Поліссі почали з'являтися чоловічі сорочки з манішкою. В них оздоблювали стоячий комір, широку манішку та чохла.

Характерними особливостями прикрашення чоловічих сорочок вирізнялися Лемківщина та Бойківщина. В тих околицях сорочки декорували на комірці, грудях, плечах та манжетах.

У жіночому поясному одязі переважало горизонтальне розміщення декору. Найбагатше декорували поліські андараки, які повністю вкривали орнаментальними мотивами. Горизонтальне розміщення прикрас було характерне і для запасок. У запасках із двох пілок оздоблювалася, крім низу, вертикальна лінія з'єднання пілок.

Оздоблення верхнього одягу (вишивка, аплікація, шнуркування) розміщувалося уздовж швів і перебувало у прямій залежності від крою. Найскромніше декорували верхній одяг на Середній Наддніпрянщині, Півдні України, на Волині й Поліссі.

Свити оздоблювалися в талії (уздовж підрізних бочків), у нижній частині рукавів, на комірці та вздовж верхньої поли. Свити з прямою спинкою

і клинами по боках (Галичина) прикрашалися на місцях вшивання клинів та кишень. Пишно декорували весільні свити на Львівщині та гуцульські сердаки.

На більшості території України кожухи не орнаментували, за винятком деяких районів. Красою і багатством декору славилися охтирські та богодухівські кожухи, вишиті на полах, спині та комірі. В тулуб'ястих кожухах Київщини оздоблювали рукави, низ та праву полу з акцентом у кутку. У безрукавках звичайно декорувалися перед, поли, спина. На Середній Наддніпрянщині орнамент наносився вздовж піл, на грудях, внизу та обрамляв вирізи для шиї та рук.

З жіночих головних уборів оздоблювали очіпки, чепці, полотняні накривки (убруси, намітки, перемітки, рантухи), так звані старовіцькі хустки. Іноді вишивали дівочі стрічки. Намітки, перемітки та убруси прикрашали на кінцях суцільним узором, а в буковинських нафрамах декорували все полотнище.

6. Народні композиційні прийоми створення комплексів одягу; способи поєднання та носіння компонентів убрання.

Для традиційного костюма характерна наявність усіх життєво важливих складників, котрі об'єднувалися у функціонально та художньо довершений ансамбль, який побутував тільки в даній місцевості. Крім того, важливим засобом, що узгоджував усі елементи композиції, була орнаментация.

Особливу роль у композиційній цілісності класичних форм українських комплексів одягу, їхніх локальних варіантів відігравали головні убори, прикраси, пояси, взуття. Крім того, етнографічні комплекси будувалися на характерних для даної території художньо-композиційних принципах, певній естетичній системі.

Базуючись на антропологічних особливостях місцевого населення, композиція костюма узгоджувалася не тільки з зовнішніми ознаками

(будовою обличчя, кольором очей, волосся, зачіскою, статурою), а й із постановкою фігури, манерою рухатись тощо.

Рекомендована література

1. Васіна З. О. Український літопис вбрання Т. II К. : Мистецтво, 2006. 448 с.
2. Камінська Н.М. та ін. Костюм в Україні від епохи Київської Русі до ХХІ століття Харків : Золоті сторінки, 2004. 208 с.
3. Кара-Васильєва Т. та ін. Українська народна вишивка Київ : Либідь, 1996. 94 с.
4. Ніколаєва Т. О. Український костюм: надія на ренесанс К. : Дніпро, 2005. 320 с.
5. Стасько Б. та ін. Український народний одяг (західні етнографічні регіони) Івано-Франківськ : Плай, 2009. 120 с.

Інформаційні ресурси

1. https://ukrrain.com/nacionalnij_odyag_ukrainciv_istoriya-tradicii-simvolika.html
2. <https://uamodna.com/articles/ukrayinsjka-avtentychna-vyshyvka-brend-tysyacholitj/>
3. <http://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/virtualna-galereya/magiya-ukrayinskoyi-vyshyvky/>
4. <https://etnoxata.com.ua/statti/vishivanki-istorija-i-suchasnist/tkatstvo-na-ukrajini/>
5. <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10968/>
6. <https://sites.google.com/site/ukra75639/home/ukraienska-visivka>
7. <https://www.hroniky.com/articles/view/429-tradytsiini-pykrasy-volynianok-xix-pochatku-khkh-st>
8. <http://vsviti.com.ua/ukraine/70540>
9. https://ua.igotoworld.com/ua/article/985_tradiciini-prikrasi-ukrajinok.htm

Навчально-методичне видання

НАРОДНИЙ КОСТЮМ

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО КОСТЮМУ

Укладач

КУРДУПОВА Олена Миколаївна

старший викладач

Друкується в авторській редакції

Комп'ютерний набір та верстка **Курдупова О. М.**

План 2021

Підписано до друку

Формат 60x84/16, Гарнітура «Times».

Папір для мн. ап. Друк ризограф.

Ум. друк. арк. Обл. вид. арк. Тираж 50. Зам. №

ХДАК, 61057, Харків-57, Бурсацький узвіз, 4

Надруковано в лаб. множ. техніки